

ОСОБИСТІСНІ ПРАКТИКИ КОНСТРУЮВАННЯ ЖИТТЯ

Анотація. Особистісні практики визначено як повторювальні, фонові і перетворювальні, способи життєконструювання. Культурні та індивідуальні контексти розглянуто в якості актуального особистісного середовища, що зберігає і трансліує практики. З'ясовано обумовленість фонових практик культурними контекстами, а практик перетворювальних – контекстами індивідуальними. Розглянуто наративні (синтетичні) і ментативні (аналітичні) форми існування практик побудови життя. Показано, що перетворювальні практики використовуються особистістю у ментативній формі, тоді як фонові практики – у формі наративній. Встановлено можливості досягнення особистістю більшої цілісності, стабільності, адаптивності завдяки домінуванню наративних практик, що сприяють зануренню у нормативно-регулятивні контексти. Визначено специфіку домінування ментативних практик, коли значущими стають контексти ціннісно-сміслові, і особистість набуває більшої відкритості, рухливості та діалогічності.

Ключові слова: особистісні практики, життєконструювання, наратив, ментатив, контекст.

Коли ми відкриваємо книжку чергового нобелівського лауреата з літератури, останнього – китайця Мо Яня чи дворічної давності – перуанця Маріо Варгаса Льосу, то з перших сторінок відчуваємо, як у тексті, завдяки тексту, через текст конструюється нова реальність, в якій ми віднині житимемо разом із автором і його героями. Хто цю реальність створює? Автор з його цінностями, смислами, смаками і культурними контекстами? Перекладач з його власною

життєвою і професійною історією? Читач з його настроями, стресами, актуальними потребами і непростими стосунками в сім'ї? Чи його вечірній співрозмовник у соціальних мережах, з яким хочеться швидко обмінятися враженнями?

Жодного суб'єкта життєтворчості? Чи якась іррадіювана полісуб'єктність?

Безсумнівно, подібні книжки змінюють не тільки нас і наше життя. Чим талановитішими вони є, тим більше людей потрапляють у поле їхніх впливів. Вплив у даному випадку обумовлюється чисельністю контекстів, які може породити даний текст. Інколи літературні твори стають своєрідними медіаторами досить глобальних і глибоких змін у житті читачів багатьох країн. Саме тому я в якості приклада заговорила про романи нобелівських лауреатів, які видають великими тиражами, екранізують, обговорюють у спеціалізованих виданнях, на ток-шоу і шпальтах газет.

А якщо людина не читає книжок? Чи обмежується детективами та жіночими романами? Все одно ці простенькі опуси транслиують читачеві певні практики, до яких він приєднується, за допомогою яких вибудовує події свого життя, осмислює власний досвід, оцінює успіхи, планує майбутнє. Це можуть бути художні фільми, телевізійні серіали з їх нехитрими сюжетами, «випадки з життя», що звучать у розповідях колег, сусідів, родичів, знайомих чи аналізуються у кримінальних історіях, які щовечора розплутують екстрасенси на популярних телеканалах. Чимало людей в якості матеріалу для життєконструювання використовують навіть гуморески, анекдоти, телепередачі типу «Як вийти заміж», «Чужа таємниця», «Хата на тата», кліпи, зняті на популярні пісні.

Прочитую Ю.М. Лотмана: «...Текст, з одного боку, уподібнюючись культурному макрокосму, стає значнішим за самого себе і набуває рис моделі культури, а з іншого, він має тенденцію здійснювати самостійну поведінку, уподібнюючись автономній особистості» [4; с.132]. На цю самостійну

поведінку текстів, включених у процес життєконструювання, і хочеться звернути спеціальну увагу.

Культурні тексти, що нас оточують, створюють і змінюють, є вмістилищем, сховищем, транслятором певних практик. Не чекаючи запрошень, значущі для особистості культурні тексти вступають з нею у складні і прості діалоги, породжуючи численні контексти як середовище її існування. І тому все актуальнішою сьогодні стає потреба розібратися з особистісними практиками, що конденсують у собі прийняті, розповсюджені способи поведінки. Не занурюючись у багатоманітність практик, зосередимося на основних їх текстових формах, що безпосередньо впливають на конструювання історії власного життя. Отже, метою статті є аналіз типових особистісних практик автобіографування.

Що ж таке практики? У соціології це традиційні, рутинізовані типи поведінки (Дж.Серль, А.Реквіц), способи забезпечення соціального порядку (Е.Гідденс), засоби контролю, що опосередковують стосунки між структурами і подіями (Н.Ферклоу) [див.1,2,8].

У персонологічному ракурсі розглядатимемо практики насамперед як техніки конституювання себе, користуючись визначенням М.Фуко [9]. Практики є тим будівельним матеріалом життєконструювання, який самостійно вибудовує минуле, теперішнє і майбутнє кожного з нас. У практиках акумулюється, завдяки ним структурується і через них артикулюється набутий досвід. Обумовлені як культурними, так і індивідуальними контекстами, практики зазвичай повторюються, перевіряючись на ефективність у схожих умовах. Витримавши таку перевірку, вони стають дієвим виразом відповідних знань, емоційних станів, мотиваційної спрямованості, комунікативних навичок, способом інтерпретації певних подій.

Тоді як соціологи говорять про фонові практики, психологи не обмежуються лише повсякденністю. За нашими

даними, практики як способи життєконструювання бувають фоновими, повсякденними і конструктивними, перетворювальними. Часто повторювані фонові практики, обумовлені більше культурними контекстами ніж індивідуальними, зазвичай автоматизовані, мало усвідомлювані. Їхній вплив на життєконструювання забезпечується насамперед завдяки розповсюдженості, частотності.

Конструктивні, перетворювальні практики обумовлені більше індивідуальними контекстами, ніж культурними. Вони є інколи досить сміливими і несподіваними для окремої особистості, і тому говорити про повну автоматизованість чи неусвідомлюваність таких практик навряд чи можливо. Їхній вплив здійснюється завдяки виходу за межі повсякденності, по перпендикуляру до неї (як казав М.К.Мамардашвілі), завдяки подоланню стереотипів.

Нові перетворювальні практики спочатку сприймаються особистістю як ризиковані і унікальні, але згодом, повторюючись і перевіряючись на популярність та ефективність, наближаються до фонових, повсякденних. Так перетворювальні практики втрачають свою новизну і набувають масовість, стаючи виразом отриманих знань, переосмислених емоційних станів, схваленої мотиваційної спрямованості, зручних комунікативних навичок. Фонові ж практики перестають влаштовувати особистість у кризових життєвих ситуаціях, при необхідності екстреного творчого переосмислення складних стосунків, що склалися.

Буває, нам зовсім не хочеться виходити за межі затишного звичного побуту, але екстремальні обставини, раптові події, несподівані виклики все одно рано чи пізно виштовхнуть нас з комфортної повсякденності. Протягом життя ми багаторазово опиняємось на іншій, незнайомій, небезпечній території, де рутинні практики вже не спрацьовують, і вчимося практикувати по-іншому, відповідно

до нових життєвих обставин, власного актуального стану, життєвих завдань, які вирішуємо. Зауважимо, що для окремої людини, яка, наприклад, стала трудовим мігрантом, деякі практики можуть сприйматися як нові, небезпечні, перетворювальні, тоді як для мешканців країни, куди вона виїхала на заробітки, вони вже давно стали рутинними, звичними. І навпаки.

Рутинні практики відтворюють енергозберігальний режим життєпроявів особистості, забезпечуючи функціонування на рівні звичок, стереотипів, традицій. На відміну від них перетворювальні практики завжди енергозатратні, оскільки ситуації, що їх вимагають, для особистості не є типовими. Вони зазвичай експериментальні та ймовірнісні. Можна сказати, що особистісні практики існують у цьому діапазоні між повсякденністю і екстремальністю.

Життєва історія, яка конструюється завдяки практикам, не буває суворо послідовною, і причинні ланцюги тут не вишиковуються в єдину усталену лінійну траєкторію. Коректніше, напевно, говорити не про історію, а про історії кожного з нас у множині, історії численні, дискретні, процесуальні. Одиничні події сімейного, професійного, інтимного життя, які переживаються особистістю на різних вікових етапах, комунікуючи між собою і з зовнішніми умовами, конституюють певні ланцюжки, тематичні серії, з яких і складаються відповідні контекстові конфігурації.

Історії життя конструюються під час письмових чи усних розповідей, які ніколи не поспішають до певного фіналу, завжди мають продовження, можливість різних, інколи альтернативних за змістом і спрямованістю просувань вперед. Отже, ці історії, які створюємо ніби ми і які ніби створюють нас, завжди нефінальні, відкриті. Автобіографування, в якому через перетворювальні та повсякденні практики синтезуються особистісні інтенції та подієва життєва канва, повсякчас триває.

В автобіографуванні ми не просто поєднуємо лінійний ланцюжок пов'язаних між собою життєвих фрагментів, а маємо справу з комплексом різних оповідань про себе, що об'єднуються значущим для людини екзистенційним концептом. Водночас завжди простежується певна внутрішня єдність, «вірність собі», оскільки автобіографічні тексти Я-центровані [6; с.39]. Крім такої вірності собі автобіографічні тексти, як і будь-які інші, в яких особистість конструює себе, ще й спрямовані на реального, уявного чи віртуального співрозмовника.

З яких саме текстів складається автобіографування?

На нашу думку, це, у першу чергу тексти-оповідання, що мають назву наративних, сюжетно організованих. І, по-друге, це тексти-роздуми, які називають ментативами.

Саме наратив і ментатив як основні різновиди сучасних текстів відтворюють взаємодоповнювальну опозицію подієвого і процесуального, два способи інтерпретації буття [3; с.57]. У формі наративу і ментативу зазвичай проявляються фонові і перетворювальні практики життєконструювання. Характерними для наратива хронікально-подієвими координатами є запитання «хто-що-де-коли». А для ментатива координатами виступають змістові зв'язки «Що це означає – Чому це можливе – За яких умов відбувається – Чим це підтверджується – А якби було б інакше, то яким чином» [3; сс.59-60].

Як відомо, орієнтація на «оповідні стратегії» є базисною для сучасної культури. Конструкт наративу стає не лише методологічним інструментом для багатьох сфер знання, а й базисним принципом вивчення індивідуальних і соціальних практик [див. 5; с.153]. Подія, яку ми пережили, стає часткою нашої індивідуальної історії, коли ми переходимо до розповіді про неї. Сенс розповіді розуміється як такий, що набувається в процесі нарації. Історія життя, життєпобудова стає наративною. Людина рефлексує над тим, що трапилось чи

могло трапитися у формі оповідання, що завжди має привнесений ззовні сюжет.

Але життєконструювання відбувається не лише у формі наративу – оповідання, що передбачає сюжет, який оформлює, організовує розповідь. Не меншу роль відіграє і ментатив, який, за В.Тюпою, теж можна віднести до дискурсивних практик. Ментатив не просто інформує про стан чи процес буття або мислення, а пропонує – в якості наслідку комунікативної події – певну ментальну подію (зміну картини світу) адресата [7; С. 40].

І наратив, і ментатив обираються особистістю відповідно до цілей осмислення власного досвіду, створення тексту про власне життя. Коли акцент робиться на подієвості, високою стає щільність характеристик конкретності, випадковості, «неспівпадіння з дійсністю», і тоді затребуваною стає наративна форма мовленнєво-мисленнєвого твору. Коли ж людина починає орієнтуватися насамперед на процесуальність того, що відбувається, вищою стає щільність характеристик невідповідності, об'єктивності референцій, і тоді використовується форма ментативу [3; с.58].

Наратив і ментатив, кожний по-своєму, концептуалізують комунікативні форми діалогічної взаємодії. До ментативу як текстової форми, яка характеризується логіко-смісловим субстратом, відносять крім наукової і публіцистичної літератури есе, епістолярій (листи), щоденники, мемуари, нотатки та інші еґо-документи, як формулює О.Сапогова. Якщо у наративі домінує референція до протяжності хронотопу, то в ментативі – референція до мислення у мовленнєвій формі [3]. Як пише Сапогова, автобіографування «дрейфує» від полюсу ментативу (від того, що розуміється) до полюсу наративу (того, що стає зрозумілим) [див. 6; с.40].

Спокійна, передбачувана повсякденність з її фоновими практиками, як правило, наративізується. У діалозі з

співрозмовником особистість осюжетнює певні фрагменти свого життя, структурує його відповідно до обраної фабули. Водночас екстраординарні кризові періоди потребують від розгубленої, дезорієнтованої особистості насамперед ментативів з їх посиленою рефлексією, переосмисленням та переоцінюванням.

Коли людина намагається у наративі відповісти співрозмовнику на запитання про головних дійових осіб своєї історії, місце і час розгортання подій, рух від зав'язки до кульмінації і далі – до фіналу, вона ніби прискорює плин часу. Нерідко задля вдалого розгортання сюжету, загострення інтриги реальність доповнюється авторськими вигадками, сміливими припущеннями, ризикованими фантазіями. Так виникають нові імпульси для життєконструювання, з'являється свіжа енергія, якої завжди не вистачає в повторюваних сірих буднях.

А в кризових життєвих ситуаціях головною стає потреба розібратися з тим, що відбувається, знайти причини стрімкого і несподіваного розвитку подій, зрозуміти мотиви власних імпульсів і дивних вчинків оточення. Час дуже хочеться пригальмувати, непрогнозований рух у невідомому напрямку – призупинити. І тут на зміну наративу приходять ментатив з його поглибленою рефлексивністю, увагою до дрібниць, пошуками аргументів, прагненням доказовості.

Виходячи з індивідуальних преференцій, можливо говорити також про людей, що осмислюють досвід і конструюють своє життя насамперед за допомогою наративу, і людей, які занурені у життєконструювання, де переважають ментативи. Так звана наративна людина тяжіє до осмислення власного життя через його осюжетнення. Людина ненаративна моделює реальність власного життя на основі того, що вона про своє життя думає, як його оцінює, що вважає головним, як емоційно переживає включені в життя фрагменти, якою мірою

бере до уваги реальні контексти життєвих пригод і т.ін. [6; с.38].

Щоб уявити динаміку життєконструювання, проведемо аналогію з динамікою художніх текстів. За Ю.М.Лотманом, ця динаміка спрямована, з одного боку, на підвищення їхньої цілісності та іманентної замкненості, а з іншого, на збільшення внутрішньої семіотичної неоднорідності, суперечливості твору, розвитку у ньому структурно-контрастних підтекстів, що мають тенденцію до все більшої автономії. Завжди існує напруження між тенденцією до інтеграції – перетворення контексту на текст, та тенденцією до дезінтеграції – перетворення тексту на контекст [4].

Якщо під час життєконструювання переважно використовуються наративи з їхньою тенденцією до сюжетної інтеграції подій, переживань, смислів, то особистість стає більш цілісною, інтегрованою, і всі значущі для неї контексти починають перетворюватися на єдиний текст. Якщо ж починають домінувати ментативи з їхньою аналітичною, дезінтегративною тенденцією, у центрі уваги особистості опиняються ціннісні конфлікти, міжособистісні проблеми, складності з вибором життєвих альтернатив. На такій стадії особистість тимчасово втрачає власну цілісність, і її нещодавно послідовний автобіографічний текст розпадається на численні контексти.

Завдяки ментативним практикам життя перестає бути для особистості послідовним і однорідним, передбачуваним і в чомусь монотонним. Звільняючись від чергового сюжету, за законами якого відбувалася життєпобудова, особистість відкривається для нових, складніших стосунків з оточенням. Надалі, втомившись від суперечливості власної поведінки та ризикованих спроб занурення у несподівані комунікації, вичерпавши власні ресурси апробації нових ціннісно-смыслових контекстів, особистість переходить до наративних практик, завдяки яким життя впорядковується у чітких межах

обраного сюжету. Замість ціннісно-сміслових контекстів затребуваними стають контексти нормативно-регулятивні. Так розпочинається новий цикл життєконструювання.

Особистісними практиками є повторювальні способи життєконструювання, які бувають фоновими, повсякденними і конструктивними, перетворювальними. Перевіряючись на ефективність, спільні для багатьох практики стають дієвим інструментом діалогування з оточенням, побудови оновленої ідентичності, структурації життєвих подій. У практиках акумулюється і через них артикулюється значущий для особистості і її оточення досвід.

Практики формуються, зберігаються і транслуються завдяки численним культурним та індивідуальним контекстам, що виступають в якості актуального особистісного середовища. Обумовлені насамперед культурними контекстами фонові практики впливають на життєконструювання завдяки розповсюженості, масовості, частотності. Обумовлені більше індивідуальними контекстами, перетворювальні практики здійснюють свій вплив завдяки їхньому копінг-потеніалу, здатності розв'язання складних і несподіваних життєвих проблем, можливості подолання кризових ситуацій.

Основними варіантами автобіографування є наративні (оповідні, синтетичні) і ментативні (аналітичні) практики побудови життя. Перетворювальні практики життєконструювання існують насамперед у ментативній формі, тоді як фонові практики життєконструювання проявляються радше як наративи.

Динаміка життєконструювання передбачає чергування наративних і ментативних стадій. В процесі домінування наративних практик особистість занурюється у нормативно-регулятивні контексти, набуваючи більшої цілісності, стабільності, адаптивності. Під час домінування ментативних практик значущими стають насамперед контексти ціннісно-

смыслові; і особистість, тимчасово дезінтегруючись, набуває більшої відкритості, рухливості, діалогічності.

Література

1. Волков В.В., Хархордин О.В. Теория практик / В.В.Волков // Изд. Европейского университета в Санкт-Петербурге. – СПб. – 2008. – 298 с.
2. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. – М., 2003. – 528 с.
3. Кузнецов И.В., Максимова Н.В. Текст в становлении: оппозиция нарратив-ментатив // Критика и семиотика. – Вып. 11, 2007. С. 54–67.
4. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т. 1. – Таллинн, 1992. – С. 129–132.
5. Профатилова Л.Г. Нарративы как междисциплинарный конструкт // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства // Збірник наукових праць, Харків. – 2008. – С.153–156.
6. Сапогова Е. Е. Автобиографирование как процесс самодетерминации личности // Культурно-историческая психология, №2, 2011. – С.37–51.
7. Тюпа В. Коммуникативные стратегии теоретического дискурса // Критика и семиотика. 2006. № 10.
8. Фэрклоу Н. Семиотические аспекты социальных изменений и обучения // Журнал «Социальные практики. Том 1, №2, 2009. С.139–152. // http://charko.narod.Ru/tekst/soc_prakt/Social_Practices_V1_N2.pdf
9. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекцій, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981–1982 учебном году/ М. Фуко; пер. с франц. – СПб: Наука, 2007. – 677 с.

Аннотация. Личностные практики определены как повторяющиеся, фоновые и преобразующие, способы жизнеконструирования. Культурные и индивидуальные контексты рассмотрены в качестве актуальной личностной среды, сберегающей и транслирующей практики. Выявлена обусловленность фоновых практик культурными контекстами, а практик преобразующих – контекстами индивидуальными. Рассмотрены нарративные (синтетические) и ментативные (аналитические) формы существования практик построения жизни. Показано, что преобразующие практики используются личностью в ментативной форме, тогда как фоновые практики – в форме нарративной. Установлены возможности достижения личностью большей цельности, стабильности, адаптивности благодаря доминированию нарративных практик, способствующих углублению в нормативно-регулятивные контексты. Определена специфика доминирования ментативных практик, когда значимыми становятся контексты ценностно-смысловые, и личность приобретает большую открытость, подвижность и диалогичность.

Ключевые слова: личностные практики, жизнеконструирование, нарратив, ментатив, контекст.

Summary. Personal practices are defined as repeating, background and reformative ways of a life-designing. Cultural and individual contexts are considered as the actual personal environment which keeps and broadcasts practices. Conditionality of background practices by cultural contexts and the reformative practices by individual contexts is found out. Narrative (synthetic) and mentative (analytical) forms of existence the practices of life-building are considered. It is shown that reformative practices are used by the personality in a mentative form whereas background practices – in a narrative form. Possibilities of achievement by the personality of bigger integrity, stability, adaptability thanks to

domination of narrative practices which promote immersion into standard and regulatory contexts are established. Specificity of domination the mentative practices when valuable and semantic contexts become significant, and the personality gains bigger openness, mobility and dialogicality is defined.

Keywords: personal practices, life-designing, narrative, mentative, context.